

“Medeniyetler Çatışması” Tezi Bağlamında “Şii Hilali” Tartışmalarının Bir Değerlendirmesi

Öz

Samuel Huntington’ın Medeniyetler Çatışması tezi Soğuk Savaş sonrası yeni dönemde meydana gelecek çatışmaların artık ekonomik ve ideolojik nedenlerden değil, medeniyet ve kültür farklılıklarından dolayı gerçekleşeceği iddiasında bulunmaktadır. Medeniyetler arasında gerçekleşecek bu çatışmaların en öne çıkan tarafları ise Batı ve İslam medeniyetleri olacaktır. Huntington ortak kimlik, kültür, tarih, dil ve özellikle dini paylaşan devletlerin aynı medeniyet sınıfı içinde yer alacağını savunmaktadır. Bu bağlamda tezinde İslam dünyasına özel bir yer ayırmıştır. İslam’ın doğusundan itibaren Batı medeniyeti ve değerlerine karşı olduğunu, bundan sonraki dönemde de ortak İslami kimliğe ve değerlere sahip Müslüman ülkelerin Batı karşıtlığı zemininde ittifak içine gireceklerini iddia etmiştir. 1979 yılında İran, Huntington’ın bir medeniyetler arası çatışma cephesi olarak gördüğü bir dönüşüm yaşamış, Batı ve ABD yanlısı iktidarın yerine İslam devrimi sonucunda Batı ve ABD karşıtı bir İslami rejim gelmiştir. Devrimin hemen sonrasında ise İran’ın bölgeye yönelik rejim ihracı eğiliminde olduğu ve buna bağlı olarak özellikle 2003 Irak işgali sonrası “Şii Hilali” oluşturmak gibi bir dış politika hedefi olduğu gündeme gelmiştir. Bu çalışmada Şii Hilali tartışmaları Huntington’ın medeniyet paradigmasının ilkeleri, İslam dünyasına ilişkin görüşleri bağlamında incelenmeye çalışılmış ve Medeniyetler Çatışması tezini yanlışlayan bir örnek olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Samuel Huntington, Medeniyetler Çatışması, İran, İslam Devrimi, Şii Hilali

**Haris Ubeyde
Dündar**

Araştırma Görevlisi,
Erciyes Üniversitesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü

An Assessment of the Debates Over "the Shia Crescent" in the Context of the Clash of Civilizations Thesis

Abstract

The Clash of Civilizations thesis, written by Samuel Huntington, claims that the clashes in post-Cold War era will not be based on economical or ideological reasons but will happen because of the civilizational and cultural differences. The sides of these new clashes between civilizations will be Western and Islamic civilizations. Huntington defends that the countries sharing same identity, culture, history, language and specially religion take part in the same civilization. Within this context Huntington, emphasizes Islamic civilizations. He claims that Islam since its birth opposes Western civilization and values, and in future Muslim countries have common Islamic identity and values will unify and be allies on Western opposition. In 1979, Iran experienced a transformation which is seen as one of the fronts of clash of civilizations by Huntington and the western-oriented government is replaced by an Islamic and anti-American one. After the revolution, it is argued that Iran tends to export her regime through the region and a foreign policy agenda aiming to establish a "Shia Crescent" specially after Iraq invasion in 2003. This study aims to analyze the Shia Crescent claims in the context of principles of civilizational paradigms and arguments on Islamic World of Huntington and evaluate the Shia Crescent as a falsifying example of the Clash of Civilizations thesis.

Keywords: Samuel Huntington, Clash of Civilizations, Iran, Islamic Revolution, Shia Crescent

تقييم للنقاشات المتعلقة بمسألة ”الهلال الشيعي“ في ضوء رسالة ”صراع الحضارات“

الملخص

يقدم صمويل هونتينغتون في رسالته المعنونة بـ ”صراع الحضارات“ ادعاء يقول فيه بأن الصراعات التي ستظهر في العصر الحديث بعد مرحلة الحرب الباردة لن تكون نابعة عن أسباب اقتصادية وأيديولوجية بل ستكون نابعة عن أسباب متعلقة بالفوارق بين الثقافات والحضارات. والصراعات التي ستظهر بين الحضارات ستكون أطرافها الغرب والعالم الإسلامي. ويدعي هونتينغتون بأن الدول التي تحمل تاريخاً وثقافة وهوية ولغة مشتركة ستقف إلى جانب بعضها البعض وخاصة لو كانت تحمل ديناً مشتركاً. وفي هذا السياق فقد أعطى هونتينغتون للعالم الإسلامي مكانة خاصة في رسالته. ويقول بأن العالم الإسلامي منذ نشأته هو رافض للغرب وحضارته وقيمه، وأن الدول الإسلامية التي تمتلك هوية إسلامية وقيم مشتركة ستكون متفقة على أرضية مشتركة في رفض الغرب. وفي عام 1979 شهدت إيران تحولاً يرى هونتينغتون بأنه واجهة أو جبهة لصراع الحضارات الذي أطلقه أو ادعى وجوده، حيث أنه تم إسقاط نظام متحالف ومتفق مع الغرب عبر ثورة إسلامية أقامت نظاماً إسلامياً في إيران. ومن بعد ذلك ظهر على الساحة ادعاء جديد يقول بأن إيران عملت بعد ثورتها الإسلامية على تصدير نظامها وأنه بعد احتلال العراق عام 2003 بدأت مشروعاً مرتبطاً بذلك سمي مشروع ”الهلال الشيعي“. تحاول هذه المقالة تقييم آراء هونتينغتون حول العالم الإسلامي ونقاشات مشروع الهلال الشيعي ومبادئ نماذج الحضارات، وتقييمها كنموذج يوضح خطأ رسالة صراع الحضارات.

الكلمات المفتاحية: صمويل هونتينغتون، صراع الحضارات، إيران، الثورة الإسلامية، الهلال الشيعي.

Giriş

Yaşanan iki dünya savaşının ardından başlayan Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB ekseninde iki kutuplu bir denge durumu oluşmuş, SSCB'nin yıkılışı ile de ABD uluslararası sistemin 'süper gücü' olarak öne çıkmıştır. Aynı yıllarda, ortaya çıkan bu yeni dünya düzeninin nasıl olacağına dair makro tahliller yapılmaya başlamıştır. Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkilerin mevcut durumunu ve geleceğini açıklamaya çalışan bu nitelikteki tezlerden en dikkat çeken ve küresel çapta en çok ilgi görenleri Francis Fukuyama'nın *Tarihin Sonu*⁷¹ ve Samuel Huntington'ın *Medeniyetler Çatışması*⁷² tezleri olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemi ve ilişkileri analiz etmeye çalışan bu tezlerin ikisinde de din olgusuna ve özellikle İslam dini ve dünyasına dair görüşlere farklı şekillerde ancak öne çıkan unsurlar olarak yer verilmiştir. Özellikle Huntington dine tayin edici bir önem atfetmiş, yeni dünyada dinin yeniden canlandığını, toplumların kendilerini dini kimlikler üzerinden yeniden tanımladıklarını ve bu kimlikler üzerinden kurulan ittifakların uluslararası alanda belirleyici olacağını ifade etmiştir.⁷³ Tezinde İslam dünyasını Batı'nın karşısında ve ona tehdit oluşturacak bir konuma yerleştiren Huntington, bu Batı karşıtlığı ve sahip oldukları ortak kimlik, kültür ve medeniyet zemininde ise İslam dünyasının ortak bir düşman olarak Batı medeniyeti ve değerlerine karşı ittifak içinde olacağını iddia etmiştir.

Bu çalışma 'Medeniyetler Çatışması' tezinin İslam medeniyetine ve bu medeniyetin mensuplarına ve dış politika eğilimlerine dair görüşleri çerçevesinde, İran İslam Devrimi sonrasında gündeme gelen İran'ın rejim ihracı politikası ve bu bağlamda takip ettiği iddia edilen 'Şii Hilali' oluşturma hedefini eleştirel bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu maksatla ilk olarak Medeniyetler Çatışması tezinin genel hatları ortaya konulacak ve Huntington'ın temel yaklaşımı belirtilmeye çalışılacaktır. İkinci olarak Huntington'ın tezinde İslam dünyasına ilişkin görüşlerine yer verilecek ve İslam medeniyeti sınıflandırmasının ilkelerinden kimlik ve din ortaklığına ve bu ortaklığın doğuracağı sonuçlara dair görüşleri ortaya konulacaktır. Son

⁷¹ Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan* (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2012).

⁷² 1993 ilk makale olarak yayınlanan "Medeniyetler Çatışması" tezi 1996 yılında genişletilerek ve İslam dünyasına daha fazla yer verilerek kitaplaştırılmıştır. *Foreign Affairs* dergisinde yayınlanan makale için bkz. Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?," *Foreign Affairs* vol. 72, no. 3 (1993): pp.22-49, 1996 yılında basılan kitap için bkz. Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması* (İstanbul: Okyanus Us, 2011).

⁷³ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s.138-139.

olarak İran'ın devrim sonrası dış politikasında gösterdiği rejim ihracı eğilimi ve 2003 Irak işgali sonrası başlayan Şii Hilali tartışmaları ele alınacaktır.

İslam devrimi Huntington tarafından Batı ve İslam medeniyeti arasındaki çatışmanın bir cephesi olarak tanımlanmıştır ve İslam ülkelerinin bu devrimin yanında olması ve takip etmesi öngörülmüştür. Ancak 1979'daki devrim İslam coğrafyasında heyecan verici bir gelişme olarak görülmüş olsa da devletler tarafından daha çok kendi güvenlikleri açısından tehdit edici bir olay olarak değerlendirilmiştir. Benzer şekilde 2003 Irak işgali Huntington'ın görüşleri çerçevesinde İslam dünyasının, Batı medeniyetinin lideri olarak tanımlanan ABD'nin karşısında bir bütün olarak medeniyet savaşı vermiş olması gerekirken, Huntington'ın İslam medeniyetine mensup olarak gördüğü neredeyse tüm ülkeler kerhen de olsa ABD'nin yanında yer almışlardır. Savaş sonrasında İran üzerinden yapılan Şii Hilali hedefi de da yine Huntington'ın görüşleri temel alındığında İslam dünyasını birleştirici bir hareket olması gerekirken tam aksine ayrıştırıcı bir etkiye sahip olmuştur. Bu şekilde bu çalışmada Şii Hilali ve İran'ın rejim ihracı politikaları Huntington'ın İslam dünyasının ortak bir medeniyet dairesi içinde özellikle Batı dünyasına karşı ve genel itibarıyla ittifak ve işbirliği içine gireceği iddiasına aksi bir örnek olarak değerlendirilecektir.

Genel Hatlarıyla 'Medeniyetler Çatışması' Tezi

'Medeniyetler Çatışması' kavramı Huntington'ın çalışması ile popüler olmuş ve kendi ismiyle birlikte anılır olmuş olsa da daha önce Bernard Lewis'in 1990 yılında yayınladığı "*Müslüman Öfkesinin Kökenleri*" adlı makalesinde yer almıştır. Lewis, makalesinde Müslümanların Batı dünyasına yönelik 'nefretinin' nedenlerine dair tespitlerde bulunmuş ve olası bir medeniyetler çatışmasının 'Müslümanlar ve Batı' arasında yaşanacağını savunmuştur.⁷⁴ Daha da geçmiş tarihlere gidildiğinde ise Arnold Toynbee'nin bu kavramı "Medeniyetler Çarpışması" şeklinde hemen hemen aynı anlamda kullandığı görülmektedir.⁷⁵ Huntington ise bu kavramı bir tez haline getirmiştir.

Huntington temel argüman olarak soğuk savaş sonrası dönemde uluslararası ilişkilerde, ittifaklarda ve çatışmalarda ulus devletlerin en güçlü aktörler olmayı sürdüreceklerini ancak ilişkilerde belirleyici unsurun politik veya ekonomik ideolojiler değil medeniyetler olacağını dile getirmiştir. Bu

⁷⁴ Bernard Lewis, "The Roots of Muslim Rage," *Atlantic Monthly*, 1990, pp.47-60.

⁷⁵ Arnold Toynbee, "Medeniyetlerin Çarpışması," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi* vol. 3, no. 1-2 (1948): ss. 247-254.

nedence de yapılması gerekenin dünyaya medeniyet temelli bir paradigma ile bakmak olduğunu ifade etmiştir. Soğuk Savaş sonrası düzene ilişkin önermelerinde küresel politikanın tarihte ilk kez medeniyete dayalı, çok kutuplu ve çok medeniyetli olduğunu ve medeniyetler arası güç dengesinin de Batı karşısında Asya ve İslam medeniyetlerinin lehine değiştiğini iddia eden Huntington'a göre medeniyet ise kültürün en kapsamlı ve en yüksek formu ve insanların kendisini güçlü bir şekilde özdeşleştirdiği en geniş kimlik düzeyidir. Dolayısıyla uluslararası arası ilişkilerde kültürel yakınlıkları olan toplumlar birbirleriyle işbirliği yapmakta ve toplumların bir medeniyetten diğerine geçişi de zorlaşmaktadır. Kültür ve kimliğe bağlı niteliklerden bağımsız düşünülemez olan medeniyetlerin en nesnel ve önemli tanımlayıcısı din unsurudur. İnsanlık tarihindeki temel medeniyetler büyük ölçüde dünyanın büyük dinleri ile tanımlanmıştır.⁷⁶

Geçmişteki medeniyetlerin birbirlerinden tarih, dil gelenek ve en önemlisi de din yoluyla farklılaştığını söyleyen Huntington, Toynbee'nin medeniyet sınıflandırmasından da⁷⁷ faydalanarak günümüzde aynı unsurlar üzerinden farklılaştırılabilir sekiz medeniyetin var olduğunu belirtmektedir.⁷⁸ Ancak bu sekiz medeniyetten özellikle en belirgin ve belirleyici olduğunu savunduğu Batı ve İslam medeniyeti üzerine odaklanmıştır. Bu noktada Huntington'ın medeniyetleri sınıflandırırken bir medeniyeti oluşturan öğelerin çokluğuna ve çeşitliliğine aldırış etmediğini söylemek mümkündür. Örneğin İslam medeniyetini, kendisinin de *alt medeniyet (subcivilization)* şeklinde tanımlayarak farklılıklar arz ettiğini belirttiği Arap, Fars ve Türk gelenekleri ve kültürlerini içeren, bütün Müslümanların aynı siyasi kültüre sahip olmamalarına rağmen bir blok olarak tek bir medeniyet halinde tanımlamıştır. Bunun yanında büyük çoğunluğu Avrupa ile aynı dili konuşan, Hristiyanlığa mensup ve Batılı bir değer olarak adlandırdığı demokratik yönetimlere sahip Latin Amerika toplumunu her ne kadar Batı medeniyetinin bir alt medeniyeti olabileceğini

⁷⁶ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s.23–50.

⁷⁷ Arnold Toynbee, *A Study of History* (London: Oxford University Press, 1987).

⁷⁸ Huntington'ın bugün var olduğunu söylediği medeniyetlerden ilki Sinik Medeniyet olarak adlandırdığı *Çin medeniyetidir*. İkinci medeniyet Huntington'ın aksi yöndeki görüşlere rağmen Çin'den ayrı ve bağımsız bir medeniyet olarak kabul etmek gerektiğini söylediği *Japon Medeniyetidir*. Üçüncü medeniyet *Hindu Medeniyetidir*. Dördüncüsü, içinde Arap, Türk, Fars, Malay dâhil olmak üzere birçok farklı kültürler ve alt medeniyetler barındıran *İslam Medeniyetidir*. Beşincisi, Avrupa, Kuzey Amerika ve Latin Amerika olmak üzere üç kolu bulunan *Batı Medeniyetidir*. Altıncı medeniyet, Batı'dan farklı olmasını sağlayan ayrı bir kimliğe ve her ne kadar Avrupa medeniyetinin bir çocuğu olsa da Avrupa ve Kuzey Amerika'dan mümkün olan her farklı yolda gösterdiği bir evrim çizgisine sahip olduğunu söylediği *Latin Amerika Medeniyetidir*. Yedinci medeniyet, kaynağı Bizans ve Batı Hristiyan Medeniyeti olsa da Batı Medeniyetinden ayrı düşünülmesi gereken *Ortodoks Rus Medeniyeti* ve sekizinci medeniyet pek çoklarının bağımsız bir medeniyet olarak tanınmayan *Afrika Medeniyetidir*. Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s.54–55.

de belirtse de ayrı bir medeniyet olarak ele almıştır. Bu noktada belirtmek gerekir ki maksadımız ayrı ayrı bir Arap, Türk veya Fars medeniyetinden bahsedilip edilemeyeceğini tartışmak değil, Huntington'ın medeniyet tanımı ve sınıflandırmasının standart nitelik arz etmeyen, muğlak, öznel ve genelle-yici bir yaklaşım ile oluşturulduğunu ifade etmektir.

Huntington'ın İslam medeniyeti başta olmak üzere diğer medeniyetlere ilişkin genelle-yici yaklaşımı, Batı medeniyeti tanımlamasında da kendini göstermiştir. Fernand Braudel'in de belirttiği gibi, her biri kendine özgü ka-rakteristik özellikler barındıran bir Fransız, Alman, İtalyan veya İngiliz me-deniyetinden bahsetmek mümkündür ve bu toplumları tek bir Batı medeni-yeti başlığı altında değerlendirmek basite indirgeyen bir yaklaşımdır.⁷⁹ Aynı şekilde Huntington farklılıkları, eğer aynı medeniyet içinde yer alan ülkeler arasında ise medeniyet içi olarak değerlendirirken, eğer bu farklılıklar kendi-sinin sınıflandırdığı şekli ile farklı medeniyetlere ait ülkeler arasında ise me-deniyet temelli farklılıklar olarak tanımlanmıştır. Huntington'ın bu şekildeki medeniyet sınıflandırması, ülkelerin ideolojik ve pragmatik kaygılarına al-dırış etmeden ve Asya, Afrika ve Avrupa'yı şekillendiren çeşitliliklerini gör-mezden gelerek bu toplumların davranışlarının hepsini medeniyetsel ve din-sel motivasyonlarla açıkladığını göstermektedir.⁸⁰ Bu yönüyle Huntington'ın medeniyet sınıflandırması muğlak ve anlaşılmasız bir hal almıştır. Medeniyet sınıflandırmasının bir diğer tartışılır tarafı ise benzerliklerin değil farklılık-ların ön plana çıkarılmış olmasıdır. Huntington'ın sınıflandırmasında yer alan medeniyetlerin birçoğunun –örneğin Latin Amerika'nın- diğer medeni-yetlerle benzerlikleri belli sebeplerden ötürü⁸¹ farklılıklarından daha çok ön plana çıkmaktadır.

Medeniyetler Çatışması tezinde çalışmamızı ilgilendiren önemli bir başka nokta, Huntington'ın tanımladığı *fay hatları* kavramıdır. Soğuk Savaş dö-ne-mindeki ideolojik blokların yerini kültür topluluklarının almakta olduğunu savunan Huntington, medeniyetler arasındaki *fay hatlarının* küresel siyaset-teki başlıca çatışma alanları haline geldiğini belirtmiştir.⁸²

Huntington'a göre kültürlerin başrolü oynadığı bu yeni düzende ortak kültürel özelliklere sahip halklar farklı kültürlerle karşı işbirliği yapmaktadır

⁷⁹ Fernand. Braudel, *On History* (Chicago: University of Chicago Press, 1980), p.201–202.

⁸⁰ Bruce B. Lawrence, "Conjuring with Islam, II," *The Journal of American History* vol. 89, no. 2 (2008): p.489.

⁸¹ Huntington'ın bu noktada inançların, ideolojilerin ve entelektüel başarıların fark edilmesi açıkça mümkün biçimlerde bir başka medeniyete taşındığı gerçeğini de göz ardı ettiğini söylemek mümkündür.

⁸² Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s.173.

ve yapacaktır. Bu ortak kültürel özellikler bir yandan işbirliğini sağlarken öte yandan çatışmaları ve ayrışmaları destekleyecektir. Huntington bu durumun en önemli sebeplerinden birisi olarak kültürel kimliğin günümüz dünyasında giderek daha çok ön plana çıkmasını göstermiştir. Batılı olmayan toplumların yetenekleri ve güçleri modernleşme ile gelişmekte, bu gelişme ise yerli kimliklerin ve kültürlerin yeniden canlanması ile sonuçlanmaktadır. Huntington'a göre insanların ve toplumların "biz" ve "onlar" arasında ayırım yapma eğilimi evrensel bir eğilimdir ve dolayısıyla ülkeler kendilerinininkine benzer kültüre sahip ülkelerin tarafına katılma ve ortak bir kültürü paylaşmadığı ülkelere karşı denge kurma eğilimi göstermektedir.⁸³ Bu durumun ortaya çıkmasında dünya çapında yaşanan sosyal değişim ve ekonomik modernleşme süreçlerinin insanları eski yerel kimliklerinden koparmasını gösteren Huntington, bunun aynı zamanda bir kimlik kaynağı olarak ulus devletleri zayıflattığını ifade etmiştir.⁸⁴

Özetle Huntington, medeniyet esasına dayalı olarak tanımladığı uluslararası sistemde olası çatışmaların birbirlerinden din, dil, tarih, kültür ve özellikle din bakımından farklılaşan medeniyetler arasında gerçekleşeceğini savunmaktadır. Dolayısıyla da yeni dönemde devletler arasında kurulacak ittifakların da belirtilen unsurların ortaklığı üzerinden gerçekleşeceğini ileri sürmektedir. Her ne kadar yedi medeniyet tanımlaması yapmış olsa da tezin genelinde Batı medeniyeti ve İslam medeniyeti arasındaki farklılıklar üzerinde durmuştur. Aynı dine, dile, tarihe ve kültüre sahip Müslümanlardan oluşan ülkelerin Batı medeniyetine karşı geçmişte olduğu gibi gelecekte de ittifak içinde olacaklarını ve birlikte hareket edeceklerini dile getirmiştir.

'Medeniyetler Çatışması' Tezinde İslam Dünyası

Huntington'ın tezinde İslam'a ve İslam dünyasına önemli bir yer ayrılmıştır. Fakat İslam'ın 'Medeniyetler Çatışması' tezinin öngördüğü dünya düzenindeki konumu daha çok çatışmaların kaynağı olarak tanımlanmıştır. Huntington'a göre, İslam kanlı sınırlara sahiptir⁸⁵ ve bu sınırlarda süregelen çatışmaların da bizatihi kaynağıdır.⁸⁶ İslam'ın sınırları dâhilinde nereye bakı-

⁸³ Huntington, s.178-182; s.225-226.

⁸⁴ Huntington, s.26-28.

⁸⁵ Huntington, s.382.

⁸⁶ Huntington'ın bu yaklaşımı objektif olmaktan uzak açıkça İslam karşıtı bir yaklaşım olduğuna dair Seyfuddin Adem Hüseyin'in eleştirisi kayda değerdir. Hüseyin, 'İslam kanlı sınırlara sahiptir' cümlesinin bizzat kuruluş şeklinin Huntington'ın yaklaşımının objektiflikten uzak oluşunun kanıtı olduğunu söyler. Huntington'ın 'İslam ve diğer medeniyetler arasındaki sınırlar kanlıdır' gibi alternatif ve daha objektif bir ifadeyi neden kullanmadığını sorar ve bu yaklaşımın İslam medeniyetinin doğuştan şiddete eğilimli olduğu ve sınırın diğer tarafındaki medeniyetten veya medeniyetlerden daha şiddetli olacağı düşüncesine yol açtığını belirtir. Seyfuddin Adem Hüseyin, "Tarihin Sonu ve Medeniyetler Çatışması," (içinde) *Tarihin Sonu Mu?*, der. Mustafa Aydın (Ankara: Vadi Yayınları, 1999), s.216.

lacak olursa, Müslümanların komşularıyla barış içinde yaşamak konusunda sorunlar yaşadığı görülebilmektedir. İslam medeniyetinin bugüne kadarki ve gelecekteki çatışmalardaki, Huntington'ın tabiri ile fay hattı savaşlarındaki, sayıca artışta Müslümanların merkezi rolü oynamasının en önemli sebebi ise İslam ile militarizm arasında çok kesin bir biçimde mevcut olan bağlantıdır. Müslümanların şiddete düşkünlüğü Huntington'a göre ne Müslümanların ne de Müslüman olmayanların yadsıyabileceği bir olgudur.⁸⁷

Tezin genelinde İslam ve İslam medeniyeti Batı'ya meydan okuyan bir düşman olarak konumlandırılmıştır. Batı ve İslam arasındaki ilişkiye özellikle vurgu yapan Huntington bu ilişkiyi de net bir şekilde tanımlamıştır; Batı Batı'dır, İslam da İslam.⁸⁸ İslam ve Batı arasındaki çatışma da geçen on dört yüzyılda olduğu gibi, İslam, İslam olarak kaldığı sürece ve Batı da Batı olarak kaldığı sürece gelecekte de devam edecektir. Müslümanların, Batı'nın gücünden ve bu gücün kendi toplumları ve inançları karşısında yarattığı tehlikeden korktuklarını ve öfke duyduklarını savunan⁸⁹ Huntington'a göre, kendisinin sebebinin öfke ve korku biçiminde belirlediği Batı ve İslam dünyası arasındaki ontolojik farklılık, İslam ülkelerini Batı medeniyetine karşı birleştirecektir.

Bu bağlamda Batı ve İslam arasında kaçınılmaz bir çatışma yaşanacağını iddia eden Huntington, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkacak çatışmalarda Batı ve "diğerleri" arasında bir kamplaşmanın oluşacağını savunmaktadır. Huntington'a göre iki Afrika kabilesi arasındaki farazi bir çatışmada bu kabilelerden birisinin kendini Müslüman, diğerinin de Hristiyan olarak tanımlayabilmesi durumunda, ilki Suudi parasından, Afgan mücahitlerinden ve İran'ın askeri gücünden, diğeri ise Batı'nın ekonomik ve insancıl yardımından ve Batılı hükümetlerin politik ve diplomatik yardımlarından faydalanmayı umacaktır.⁹⁰ Huntington böylesi farazi bir çatışmada dahi çatışmanın niteliğine, tarafların çıkarlarına, uluslararası konjoktüre vb. pek çok etkili

⁸⁷ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s.387-88. İslam'ın sınırlarının kanlı olmasının ikinci nedeni ise Huntington tarafından doğuştan itibaren İslam'ın Afrika, Ortadoğu, Asya, Balkanlar ve Hindistan'a kadar fetihlerle yayılmasının bugüne kadar devam eden etkileri olarak belirtilmiştir. Ayrıca Huntington küresel çatışmalarda İslam'ın merkezi rolüne sebep olarak İslami bir çekirdek devletin yokluğunun önemli katkısı olduğunu söylemektedir. Bir çekirdek devletten yoksun olarak İslam, dünyada istikrarsızlığın kaynağı olmuştur. **Huntington**, s. 191, s. 398

⁸⁸ Edward W. Said, "The Clash of Ignorance," **The Nation**, 2011, pp.1-4, <https://www.thenation.com/article/clash-ignorance/>.

⁸⁹ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s.312-315.

⁹⁰ Verilen bu örnekte çatışan iki tarafa gelecek yardımların niteliği de Huntington'ın Batı'yı ve diğerlerini nasıl algıladığını göstermektedir. İslam medeniyetini temsil eden ülkelerden gelecek yardımlar askeri ve saldırgan araçlar niteliğinde, Batı'nın sağlayacağı yardımlar ise daha naif ve insancıl, diplomatik niteliktedir. **Huntington**, s.401.

unsura bakmaksızın dünyanın böylesi bir çatışma üzerinden Batı ve İslam medeniyetleri ekseninde bölüneceğini iddia etmiştir.

Yirminci yüzyılda medeniyetler arası çatışmalara somut örnekler olarak ise, 1989'a kadar süren Sovyet-Afgan savaşı ve 1991 Körfez Savaşı gösterilmiştir. Huntington'a göre Sovyet-Afgan Savaşı ve Körfez Savaşı tam anlamıyla birer medeniyet savaşıdır. İlk medeniyet savaşı olarak nitelendirildiği Sovyet-Afgan savaşı, Müslümanlar tarafından öyle görüldüğü ve Müslümanlar Sovyetler Birliği'ne karşı birleştiği için bir medeniyet savaşıdır. Körfez Savaşı ise Batı'nın bir Müslüman savaşı olan bu çatışmaya müdahil olması ve Müslümanların dünyanın her yerinde bu müdahaleyi kendilerine karşı bir savaş olarak görüp Batı'ya karşı cephe aldıkları için bir medeniyet savaşıdır.⁹¹ Ancak Sovyet-Afgan Savaşı Batı Medeniyetine karşı değil, Huntington'ın tanımladığı Batı Medeniyeti ile Sovyet Rusya'ya karşı verilmiş bir savaştır. Benzer şekilde Körfez Savaşı'nın da yine Huntington'ın görüşleri dikkate alındığında yanlış değerlendirildiğini söylemek mümkündür. Irak lideri Saddam Hüseyin'e karşı yürütülen bu savaşta İslam coğrafyasındaki Müslüman ülkelerin ekseriyetinin fiilen olmasa da ABD'yi desteklediği bilinmektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, Huntington'ın İslam dünyası ve Batı arasındaki ilişkinin çatışma şeklinde olacağı ve Batı'ya yönelik nefretin tüm İslam dünyasını aynı medeniyete dahil olmaları sebebiyle Batı'ya karşı bir araya geleceği öngörüsüne ters bir biçimde belki de İslam dünyasının bir uzlaşma çabası olarak okunabilecek önemli gelişmeler yaşanmıştır. 11 Eylül 2001'de gerçekleşen saldırılar başta olmak üzere özellikle ABD ve Avrupa'yı hedef alan terör saldırıları Huntington'ın görüşlerini yeniden popüler hale getirmesinin⁹² yanında medeniyetler arası ittifak ve diyalogdan sıkça söz edilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda belki de en önemli ve dikkat çekici örnek Eylül 2000'de İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin BM'ye küresel bir örgüt olarak uluslararası ilişkiler için yeni bir paradigma oluşturması için gücünü kullanması yönünde yaptığı çağrı olmuştur.⁹³ Böylesi bir çağrının ileride

⁹¹ Huntington, s.370.

⁹² Bu saldırılar, özellikle 11 Eylül saldırıları, Batılı çevrelerde Huntington'ın 'Medeniyetler Çatışması' tezinin bir kanıtı olarak görülmüş ve öyle sunulmuştur.

⁹³ Hatemi, sınırların ortadan kalktığı küreselleşme çağında diyalog ihtiyacına ve olasılığına vurgu yaptığı konuşmasında, "güç arayışı"nın "empati ve merhamet arayışı" ile yer değiştirebileceğini belirtmiş, son yüzyılda diyalogun ve Batı'nın tek merkezci ve medeniyetçi tavrını bırakmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır. BM, Hatemi'nin bu çağrısına 2001 yılını "Medeniyetlerarası Diyalog Yılı" ilan ederek cevap vermiştir. Bkz. Seyyid Mohammad Khatami, "Presentation," in *Dialogue among Civilizations: The Round Table on the Eve of the United Nations Millennium Summit*, ed. Kofi Annan and Koïchiro Matsuura (Paris: UNESCO, 2001), 153, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000123890>.

değineceğimiz üzere Huntington'ın, İslam ve Batı medeniyetleri arasındaki kısmi bir çatışma olarak nitelendirdiği 1979 İslam Devrimi'nin öznesi İran'ın lideri tarafından yapılmış olması önemlidir.

Özetle Huntington'ın argümanları oldukça detaylı bir eser ortaya koymuş olmasına rağmen gözle görülür eksiklik ve tutarsızlıklara sahiptir. Medeniyetleri sınıflandırırken örnek bir kültür ölçütüne dayanmamış ve tanımladığı medeniyetleri homojen niteliklere sahip devletlerden müteşekkil yapılar olarak ele almıştır. Üzerinde özellikle durduğu Müslüman toplumlardan bahsederken de, İslam Medeniyeti adı altında aynı dinden ama birbirinden çok farklı niteliklere sahip ülkeleri aynı dairede değerlendirmiş, Türkiye, İran ve Libya gibi birbirinden oldukça farklı toplumsal, siyasi ve idari yapılarla ve kimliklere sahip ülkeleri sadece din ortaklığı nedeniyle aynı medeniyet potasında ele almıştır. Bununla beraber benzer kültürlerle sahip olduğunu iddia ettiği bu ülkelerin neredeyse her koşulda ve özellikle Batı dünyasına karşı ittifak yapacağını söylerken, devletler arasındaki ilişkilerdeki kimlik, tarihsel geçmiş, jeopolitik konum, çıkar ilişkisi gibi temel belirleyici unsurları göz ardı etmiştir. İslam dünyası ile ilgili genelleyici yaklaşım ve tespitlerine rağmen yine İslam ile ilgili çelişkili ifadelerde bulunmaktan da çekinmemiştir. İslam dünyasına ilişkin görüşlerinin temelini oluşturan ittifak ve işbirliği iddialarını sürekli tekrarlaması, örnekler ile desteklemeye çalışmasına rağmen, bir yandan da kendi iddialarına ters düşecek şekilde İslam dünyasının 'kenetlenmeden yoksun bir bilince' sahip olduğunu savunmuştur.⁹⁴

“Şii Hilali” Tartışmaları

Ortadoğu'da tarihsel anlamda en kadim kültürlerden ve en etkili devletlerden birisi olan İran yirminci yüzyıldan itibaren işgal, ittifak veya işbirliği şeklinde Batılı ülkeler ile ilişki içinde olmuştur. Soğuk Savaş döneminden itibaren ise bölgede nüfuzunu artıran ABD'nin Türkiye, Suudi Arabistan, Irak, Mısır ve İsrail ile birlikte en önemli müttefiklerinden birisi İran'dır. 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi ise o yıllara kadar Pehlevi iktidarı döneminde Batı bloğunun bölgedeki en önemli müttefiki haline gelmeye çalışan İran'ı ABD'ye karşı belki de bölgedeki en önemli tehdit haline getirmiştir. Bu tarihten sonra başta ABD olmak üzere Batı dünyası ile ilişkileri tersine dönmüş ve ABD tarafından düşman sınıfına dahil edilmiştir.

⁹⁴ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s.257.

Devrim ile beraber ortaya çıkan yeni rejim Batı desteğinden yoksun kaldığı ve yalnızlaştığı bölgede varlığını korumak ve güçlendirmek, devrime olan toplumsal desteğin kazandırdığı ivme ile bölgede lider bir ülke olmak adına rejim ihracı eğilimi göstermiştir. Ancak bu eğilimin, yani bölgeye yayılma ve liderlik etme hedefinin, İran tarihine bakıldığında sadece devrim ile başladığı söylenemez. Bu eğilim bir anlamda İranlı yöneticiler tarafından bir tarihsel bir sorumluluk olarak da görülmektedir.⁹⁵ Bölgeye liderlik etmek, bir dış politika hedefi olarak izlerini İran ve Fars milliyetçiliğinde ve tarihinde bulabileceğimiz bir hedeftir. Uzun tarihsel geçmişe sahip bu dış politika hedefi zemininde rejim ihracı bağlamında takip edilen dış politika ise İslam Devrimi ile kendisini göstermiştir. Bu anlamda İran'ın bölgeye yönelik geçmişteki temel dış politikasının İslam rejimi üzerinden kendini yenilediği görülmektedir.⁹⁶ Özellikle devrimi takip eden ilk on yıllık süreçte İran bölgedeki komşularına yönelik rejim ihracı politikası benimsemiştir. Yakın komşularında mevcut Şii nüfus ve kendisine yakın olduğunu düşündüğü azınlık gruplar ile bu hedef kapsamında ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.⁹⁷

İran'da devrim ile ortaya çıkan rejim değişikliğinin özellikle bölgedeki Müslüman nüfusa sahip ülkelerde de bir model olarak görüleceği, benzer bir devrim gerçekleştirilecekleri dahi, İran'ı islami bir rejimin varlığı ve yaygınlaşması konusunda destekleyecekleri beklenmiştir. Ancak bu beklenti benzer toplum yapısına sahip, aynı dini benimsemiş, özellikle belli bir Şii nüfusa sahip başta Suudi Arabistan, Irak, Bahreyn ve Kuveyt gibi Körfez ülkelerinde karşılık bulmamış aksine bir tehdit olarak görülmüş ve rejim ihracı politikasının istenilen ölçüde başarılı olmadığı görülmüştür.⁹⁸

Bu noktada 1979 İran İslam Devrimi'ni iki medeniyet arasında gerçekleşen bir savaşın örneği ve ABD ve İran üzerinden Batı ve İslam medeniyeti arasındaki çatışmanın bir aşaması olarak gören Huntington'ın tezine dönmekte fayda vardır. Kültürlerin başrolü oynadığı yeni düzende ortak kül-

⁹⁵ Ertan Efeğil, "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar," *Ortadoğu Analiz* cilt. 4, no. 48 (Aralık 2012): s.55.

⁹⁶ Michael Eisenstadt, "The Armed Forces of the Islamic Republic of Iran: An Assessment," in *Armed Forces in the Middle East: Politics and Strategy*, ed. Barry Rubin and Thomas Keane (Routledge, 2001), pp.231–258.

⁹⁷ Yusuf Korkmaz, *İran Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansıması* (İstanbul: Matbuat Yayın Grubu, 2015), s.1.

⁹⁸ Buna rağmen rejim ihracı politikası, dış politikada vurgulanan ve kendisine yer bulan bir politika eğilimi olmuştur. İran'ın bölgeye yönelik rejim ihracı hedefinin başarısız olması ise dış politikada bu doğrultuda kullanılan milliyetçi ve Şii sembollerin sıkça yer aldığı söylem diline bağlanabilir. Bu durum, halkının çoğunluğunun Sünni Müslüman olduğu bölge ülkelerinde rejim ihracı hedefinin gerçekleşmemesine neden olmuştur. Ervand Abrahamian, *Humeynizm : İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler* (İstanbul: Metis Yayınları, 2002), s.23.

türel özelliklere sahip toplumların farklı kültürlerle karşı işbirliği ve ittifak yaptıkları ve yapacakları savında bulunan Huntington'ın İslam Devrimi'ne dair bu görüşü ile çeliştiği görülmektedir. Huntington'ın temel paradigması çerçevesinde İran'da yaşanan devrim, İran'ın da bu yöndeki çabalarına rağmen aynı medeniyet dahilindeki ülkeler tarafından benimsenmemiştir. Bununla beraber İran Devrimi Huntington'ın çatışma argümanı bağlamında 'medeniyet içi' bir çatışmadır. Ancak Huntington bu gelişmeyi medeniyetler arası bir çatışma olarak yorumlamaktadır. Bu da hem İran'ın o dönem için ABD karşıtlığı ve mücadelesinde İslam medeniyeti mensuplarının desteğini alamamış olmasını hem de İran'ın bu mücadelede Huntington'ın tanımladığı bir başka medeniyet mensubu olan Rusya'nın desteğini aramış olması ile çelişmektedir.

Rejim ihracı hedefi bağlamında İran dış politikasında tartışılan en önemli meselelerden birisi de "Şii Hilali" tartışmalarıdır. Kavram ilk kez 2004 senesinde Kral Abdullah tarafından Arap ülkelerinin İran'ın bölgeye ilişkin yayılcı politikalarından duydukları endişeleri ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. "Şii Hilali" teorik olarak Ortadoğu'da İran'dan başlayıp, Irak ve Suriye üzerinden geçerek Lübnan'da sonlanan bölgeyi tanımlamaktadır. Kral Abdullah Sünni Arap ülkelerinin, Şiilerin Irak'ta 2003 işgali sonrası iktidar olması ve bölgede genel olarak Şii akımının yükselişe geçmesi ile bir Şii Hilali ile kuşatıldıklarını ifade etmiştir.⁹⁹ Irak işgali sonrası bölgede yaşanan değişikliklerden ekonomik ve siyasi bakımdan en çok fayda sağlayan ülkenin İran olduğu dile getirilmeye başlayınca İran'ın Şii Hilali politikası yürüttüğü tartışmaları da popülerlik kazanmıştır.

Bununla birlikte İran'ın bir Şii Hilali hedeflediğine dair yorumlara eleştirel yaklaşımlar da mevcuttur. Bu eleştirilerden bir tanesi İran'ın dış politikasında Şii Hilali söyleminin abartılı olduğunu savunan yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre İran'da gerçekleşen İslam Devrimi'nin esas karakteri Şii merkezli bir politika veya hedefler değil, Şah'ın devrilmesi önceliği ile beraber ABD ve İsrail karşıtlığıdır. İran devrim sonrası tam anlamıyla Şiilik zemininde mezhep temelli bir siyaset değil bölgesel çıkarları birinci plana alan bir siyaset izlemiştir. Şiilik ise bu çıkarlara ulaşabilmek için İran'ın sahip olduğu olumlu ancak yardımcı bir unsur olmuştur.¹⁰⁰ Bu bağlamda bir başka alternatif görüş

⁹⁹ Korkmaz, *İran Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansıması*, s.65; Emin Salih, "Ortadoğu'da Oluşan Yeni Dengeler ve 'Şii Hilali' Söylemi," *Bilge Strateji* cilt. 2, no. 4 (2011): s.183-202.

¹⁰⁰ Bayram Sinkaya, "Şii Ekseni Tartışmaları ve İran," *Avrasya Dosyası* cilt. 13, no. 3 (2007): s.54.

ise Şii Hilali'nin basitçe İran ulusal çıkarlarının gerçekleştirilmesini sağlayan bir dış politika aracı olduğunu savunan görüştür.¹⁰¹ Bu görüşe göre İran hem devrim öncesinde hem de sonrasında İran jeopolitiğini ve İran ulusal çıkarlarını Şii jeopolitiğine ve Şiiliğin gücüne tercih etmiştir. Şii Hilali İran'ın ulusal çıkarlarını takip etmesinde kullandığı 'en etkili silah' olmuştur.¹⁰²

Şii Hilali kavramının devrim sonrası İran dış politikasını anlayabilmek için yeteri kadar kapsamlı olmadığı hatta bu açıklamanın İran dış politikasını basite indirgeyen, toptancı ve yanıltıcı bir yanı olduğu da tartışılmıştır. Devrim sonrası İran'ın dış politika eğilimlerini sadece bu bağlamda yorumlamak bölgesel tüm denklemleri göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Bununla beraber yapılması gereken Şii Hilali söylemini, Şii yayılmacılığını tamamen reddetmek de gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. İran tek yönlü bir dış politikadan ziyade çoklu bir yapı arz eden tercihlerde bulunmuştur. Ortadoğu'da "Şii Hilali" tartışmalarına yol açan, dini, mezhebe dayalı, Müslüman işbirliği zemininde söylemler geliştirirken, Orta Asya ve Kafkasya'da jeopolitik gerçeklere dayalı reel-politik ekseninde ve hatta İslami unsurları barındırmayan dış politika tercihlerinde bulunmuştur.¹⁰³ İran özellikle devrim sonrasında dış politikada Şiiliği önemseyen ancak birinci unsur olarak kullanmayan bir devlet profili çizmiştir.¹⁰⁴

Şii Hilali tartışmalarına Medeniyetler Çatışması tezi bağlamında bakıldığında ise Huntington'ın homojen medeniyet sınıflandırmasının geçerli olmadığı görülmektedir. Şii doktrininin temel inanç esaslarından bir tanesi 'imamet' şartıdır. Bir insanın imamet şartını kabul etmeyen bir inanca sahip olması onun Müslüman olarak kalmasının önünde büyük bir engeldir. Bu anlamda Şii olmayan kimselerin İslam sınırları içinde bulunması da mümkün olmayacaktır. Bu bağlamda İran'ın rejim ihracı veya bölgeye yönelik Şii hilali hedefinin Huntington'ın tanımladığı şekliyle İslam medeniyeti mensuplarından destek görmesi de mümkün olmasacaktır. Bir çatışma riski ve potansiyeli taşıması bakımından Şii hilali meselesi, her ne kadar gerçekliği üzerine tartışmalar olsa da, önem arz etmektedir. Ancak Şii hilali oluşturmak hedefinin Huntington'ın paradigması bağlamında bir çatışma niteliği taşımayacağını da söylemek gerekir.

¹⁰¹ Salihi, "Ortadoğu'da Oluşan Yeni Dengeler ve 'Şii Hilali' Söylemi," s.186.

¹⁰² Mehmet Şahin, "Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller," *Akademik Ortadoğu* cilt. 1, no. 1 (2011): s.39-55.

¹⁰³ Korkmaz, *İran Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansıması*, s. 65-66.

¹⁰⁴ Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında İran'ın, örneğin Keşmir sorununda Hindistan ile ters düşmemek için tarafsız kaldığı, Azerbaycan-Ermenistan mücadelesinde de Şii hatta Müslüman olmayan Ermenistan'ın yanında yer aldığı görülmüştür.

Devrimin hemen akabinde 1980 yılında başlayan ve teknik olarak iki Müslüman ülkenin taraf olduğu İran-İrak Savaşı da yine Huntington'ın medeniyet temelli çatışma paradigmasına ters düşen bir örnek olarak dikkat çekmektedir. 1980-1988 yılları arasındaki savaş sırasında topraklarında önemli ölçüde Şii nüfusun bulunduğu Suudi Arabistan ve Kuveyt, İran'ın yanında yer almak yerine Irak'a önemli ölçüde destek sağlamıştır. Özellikle Suudi Arabistan yönetimi Irak'a finansal desteğin yanı sıra önemli miktarda lojistik destek de sağlamıştır. Burada da Huntington'ın aynı dine mensup devletlerin birbirlerini destekleyecekleri iddiasının doğrulanmadığı görülmektedir. Huntington her ne kadar bu gibi çatışmaları medeniyet içi çatışmalar olarak nitelendirse de İran'ı bölgedeki diğer Müslüman devletlerden ayıran kimliği ve bölge politikası, İran'ın diğer Müslüman devletleri aynı medeniyet dairesi içinde görmediğini¹⁰⁵ göstermektedir.

2003 Irak işgali sonrası bölge siyasetini etkileyen gelişmeler ve ortaya çıkan çatışmalar da İran'ın takındığı tavır ve aldığı pozisyon Şii Hilali tartışmalarını güçlendirirken İran'ın dış politika tavrının Huntington'ın iddia ve öngörülerine uymadığını da göstermiştir. İşgal sonrası Irak'ta İran yanlısı Şii grupların iktidara gelmesi ve İran yönetimine yakınlaşması, Bahreyn'de azınlık Sünni iktidara karşı Şii muhalefetin isyan başlatması ve İran'ın bu isyanı dışarıdan desteklemesi, Yemen'de Zeydilerin İran desteği ile Şii siyasetine entegre olmaları, Suriye'deki Nusayri nüfusun İran tarafından Esed yönetimi altında güçlendirilmesi, Afganistan'da Şii nüfus Hazaraların siyasette etkin hale getirilmesi gibi örnekler, 1979 sonrası hukuki bakımdan da bir İslam devleti olarak ortaya çıkan İran'ın İslam medeniyetini olumlu manada birleştirici bir etki göstermediğinin örnekleri olarak ortaya konulabilir.

İran'ın 1979 sonrası bölgede rejim ihracı çabalarına girmesi ve 2003 Irak işgali sonrası Şii Hilali tartışmaları ile gündeme gelmesi İran'ın kimliği ile yakından ilişkilidir. Kimlik unsuru İran dış politikasının devrim öncesinde de sonrasında da belirleyici unsurlarından olmuştur. Devrim öncesinde İran kimliği daha çok Fars kimliği olarak tanımlanmış ve dış politikada buna göre şekillenmiştir. Devrim sonrasında dinin etkisi bu alanda da kendisini göstermiş ve İran kimliğinde Şiilik vurgusu daha fazla öne çıkmıştır. İslam devrimi İslam ideolojisini milliyetçilik ideolojisinin yerine geçmiştir.¹⁰⁶ Devrim

¹⁰⁵ Nitekim bu savaş İran tarafından 'Kutsal Savaş' olarak da tanımlanmıştır. Bkz. Behnam Ben Taleblu, "The Long Shadow of the Iran-Iraq War," *The National Interest*, 2014, <https://nationalinterest.org/feature/the-long-shadow-the-iran-iraq-war-11535>.

¹⁰⁶ Ioannis N. Gridoriadis and Ali M. Ansari, "Türk ve İran Milliyetçiliği," (içinde) *Ortadoğu Tarihi*, der. Youssef M. Choueiri (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2011), s.392.

ile birlikte dünyadaki tüm Şiilerin temsilcisi olduğunu ilan eden İran'ın dış politikası Şii kimliği ekseninde yeniden tanımlanmıştır. Şii kimliğine dayalı dış politika da kendisini en çok rejim ihracı söylemlerinde göstermiştir.

1979'da gerçekleşen devrim bir İslam devrimi olmuş olsa da İran'ın devlet kimliğinin Fars/İran, İslam ve Şiilik unsurlarından oluşan bileşik bir kimlik olarak yorumlamak daha açıklayıcı olacaktır. İran tarihinin getirdiği avantaj ile kimliğinin bu üç unsuru da bir arada, yeri geldiğinde herhangi birisine ağırlık vererek kullanabilmiştir.

Bu kimlik yapısı sayesinde İran, Kudüs ve Filistin gibi İslam dünyasının hassas olduğu konularda İslami kimliğe uygun tavır alabilmekte, Irak işgali gibi nispeten daha bölgesel nitelikli meselelerde ise Şiilik unsurunun öne çıktığı bir dış politika uygulayabilmektedir.¹⁰⁷ Ortadoğu coğrafyası dışındaki meselelerde ise Farsilik/İranlılık unsurunun kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunda İran, Şiilerin çoğunlukta olduğu Azerbaycan'ı desteklememiştir. Bu meselede İran ulusal çıkarları için Şiiliğin vurgulanmamasını daha uygun bulmuştur. Dolayısıyla İran'ın devrim sonrası benimsediği Şii kimliğinin her daim, her bölgede ve her sorunda kullanılmadığı söylenebilir. İslam devriminden sonra İran'ın kimliğinin barındırdığı ikili yapının avantajını kullandığı ve özellikle Humeyni'den sonra bölgesel ve uluslararası gelişmeleri daha çok dikkate alan, jeopolitik, ekonomik ve siyasal dengeleri gözeten daha pragmatist bir dış politikayı tercih ettiği görülmektedir.¹⁰⁸

İran'ın kimlik yapısının getirdiği sonuçlar, kimliğin ülkelerin medeniyetler arasında bir taraf seçmesi noktasındaki belirleyici konumuna dikkat çeken Huntington'ın medeniyet yaklaşımı bağlamında incelenecek olursa İran örneğindeki kimlik unsurunun Huntington'ın iddia ettiği gibi Batı'ya karşı mücadele edecek İslam medeniyeti sınırları içinde bir birlik sağlamanın ötesinde medeniyet içi bir ayrılık doğurduğu söylenebilir. Dolayısıyla İran'ın Şii odaklı dış politikası bir Batı karşıtlığı veya bölgedeki Batı hakimiyetine yönelik bir kendini güçlendirme çabası olarak değil, İran'ın jeopolitik açıdan yakaladığı avantajı kullanma çabası olarak okunmalıdır.

Benzer şekilde bölgede İran ve Suudi Arabistan üzerinden sembolikleşen Şii-Sünni çatışması da Huntington'ın iddia ettiği gibi İslam Medeniyeti içinde yer alan bir medeniyet içi mücadele değil, küresel siyasette karşılığı olan

¹⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Karagül, (içinde) Sercan Zorbozan, *İran - Tarihin Kavşağında Açık Hedef* (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2013), s.73-74.

¹⁰⁸ Mehmet Şahin and Türel Yılmaz, *Ortadoğu Siyasetinde İran* (Ankara: Barış Kitap, 2011), s.166-67.

bölgesel bir güç mücadelesidir. Bu güç mücadelesinde yine Huntington'ın tehdidin dışarıdan yani Batı'dan geldiğinde bu 'medeniyet içi mücadelelerin' sonlanacağı ve aynı medeniyete mensup devletlerin birbirlerini destekleyeceği görüşünün aksine pek çok olayda İran'ın karşısında Müslüman ülkelerin yer aldığı görülmüştür. Örneğin 2003 Irak işgali, Yemen'de yaşanan kriz, Suriye krizi gibi İslam coğrafyası dahilinde gerçekleşen ve hali hazırda devam eden çatışmalarda Batılı ülkelerin mevcudiyeti ve nüfuzu, Huntington'ın İslam Medeniyeti içinde saydığı devletlerin Batı'ya karşı bir ittifakını doğurmamıştır. Aksine İran kendi gücünü ve etki alanını artıracaklarını düşündüğü şekilde, belirli Batılı ülkelerin yanında yer almıştır. Benzer şekilde Suudi Arabistan'ın da öncesinde olduğu gibi 2000 sonrası gerçekleşen hemen her krizde ABD'den ya da ABD'yi destekleyerek yanında yer aldığı görülmüştür.

Sonuç

Huntington, Medeniyetler Çatışması tezi ile Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkilerin geleceğine ilişkin medeniyet kavramı temelinde kapsamlı ve detaylı bir analiz ortaya koymuştur. Yeni düzende ortaya çıkacak çatışmaların ideolojik ya da ekonomik nedenlerden değil, kültürel ve medeniyet farklılıklarından kaynaklanacağını savunmuştur. Meydana gelecek bu çatışmaların da esas itibarıyla İslam ve Batı medeniyetleri arasında yaşanacağını savunan Huntington, tezinde İslam'a, İslam medeniyetine ayrıca ağırlık vermiştir. Medeniyet paradigmasında aynı kimlik, dil, kültür ve özellikle dine sahip devletlerin olası bir tehdide karşı aynı medeniyet çatısı altında bir araya geleceklere ifade etmiştir. Bilhassa kimlik ve din bakımından ortaklığın yeni dönemde devletler arası ittifakların temel belirleyici unsuru olacağını savunmuştur. Bu bağlamda Müslüman ülkelerin, Huntington'ın İslam'ın kadim düşmanı olarak tanımladığı Batı medeniyeti karşısında paylaştıkları ortak din ve kültürel kimlik nedeniyle ittifak kurduklarını ve kuracaklarını iddia etmiştir.

Bu çalışmada Huntington'ın İslam dünyasına yaklaşımı ve İslam medeniyeti olarak tanımladığı medeniyet grubuna dahil olan ülkelerin ittifak ve işbirliği eğilimi içinde olacağı iddiaları 1979 İslam devrimi sonrası tartışılan İran'ın rejim ihracı ve bölgede bir 'Şii Hilali' oluşturma hedefi üzerinden ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda devrim sonrası İran'ın dış politika tavrı ve Müslüman toplumların ve ülkelerin bu dış politikaya tepkisi incelenmiş ve görülmüştür ki, 1979 İslam Devrimi sonrasında İran dış politikasında göz-

lemlenen rejim ihracı eğilimi ve özellikle 2003 Irak işgali sonrası gündeme Şii Hilali kapsamındaki tartışmalar, Huntington'ın medeniyet paradigmasında öne sürdüğü argümanları yanırlamaktadır.

Huntington'ın savına göre bir İslami devrim ile nitelik ve kimlik değiştir-miş İran'ın hem bu kimliği nedeniyle hem de devrim sonrası açıkça kendi-sini gösteren ABD ve Batı karşıtlığı nedeniyle Huntington'ın İslam medeni-yetine dahil ettiği Müslüman ülkeler ile ittifak içine girmesi gerekmektedir. Ancak bu gerçekleşmemiştir. Devrim sonrası benimsenen bir kimlik biçimi olarak İslam, İran örneğinde, Huntington'ın iddia ettiği gibi topyekün bir İslam dünyası ittifakına dahil olmayı ya da böyle bir ittifaka ön ayak olmayı gerektirmemiştir. Aksine devrimin kendisi ve sonrasında İran'ın izlediği dış politika bölgedeki diğer Müslüman ülkeler tarafından tehdit olarak algılan-mıştır. Aynı zamanda bu ülkeler Batı ile çatışma veya Batı'ya karşı ortak bir İslami hareket ve mücadele içinde de bulunmamıştır.

Benzer şekilde İran'ın kendi jeopolitik çevresinde devrim sonrası bir Şii Hilali projesi güttüğü düşüncesi de Huntington'ın tezinde yer verdiği bir blok halinde İslam ittifakı mevcudiyeti iddiasına benzer nitelikte genelleyici ve eleştiriyeye açık bir düşüncedir. Şii Hilali tartışmaları kapsamında bakıldı-ğında İran'ın kendi etki alanındaki coğrafyada Şii gruplar ile etkileşim içine girmeye çalıştığı bir vakıadır ancak bu etkileşim, genişleme ve kontrol çaba-sının sadece Şiiilik üzerinden yorumlanması dar kapsamlı bir analiz olacaktır. Zira İran kimliği salt Şii Doktrin ve İslami ilkeler üzerinden kendisini göste-ren bir dini kimlik olmanın ötesinde içinde uzun geçmişe sahip bir Fars/İran kültürünü de barındıran bileşik bir kimlik tanımlamasına daha yakındır.

Sonuç olarak İran'ın bölgede bir Şii hilali oluşturmak şeklindeki hedefi Huntington'ın uluslararası ilişkilerin geleceğine dair analizlerine iki yönüyle uygun düşmemektedir. İlk olarak Şii Hilali, İran'ın İslam devleti iddiasında olan bir devlet olarak sadece dini saiklerle hareket ettiğini gösteren bir ör-nek olarak kabul edildiği yaklaşım açısından tartışmalı bir kavramdır. İran'ın Şiiilik, İslam ve Farsilik unsurlarının bir arada bulunduğu ve zaman zaman birinin diğerine baskın olduğu kendine has bir kimlik anlayışı mevcuttur ve bu kimlik anlayışı Huntington'ın da göz ardı ettiği şekilde diğer Müslüman toplumlar ile homojen bir birliktelik kurmasını engellemektedir. İkinci olarak ise İran'ın dini saiklerle hareket eden bir devlet olarak Şii hilali hedefi gü-ttüğü kabul edilse dahi İran'ın bu zemindeki mücadelesi diğer Müslümanlar tarafından desteklenmemekte, Batı karşıtlığı zemininde bir İslam ittifakı ku-rulmasına neden olmamakta hatta İran'ın Batı ve ABD ile mücadelesinde ay-rılığa ve İslam medeniyeti içinde çatışmalara sebep olmaktadır.

Kaynakça

- Abrahamian, Ervand. *Humeynizm : İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler*. İstanbul: Metis Yayınları, 2002.
- Braudel, Fernand. *On History*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Efegil, Ertan. "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar." *Ortadoğu Analiz* cilt. 4, no. 48 (Aralık 2012): ss. 53-68.
- Eisenstadt, Michael. "The Armed Forces of the Islamic Republic of Iran: An Assessment." in *Armed Forces in the Middle East: Politics and Strategy*, edited by Barry Rubin and Thomas Keane, 231-58. Routledge, 2001.
- Fukuyama, Francis. *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2012.
- Gridoriadis, Ioannis N., and Ali M. Ansari. "Türk ve İran Milliyetçiliği." (içinde) *Ortadoğu Tarihi*, der. Youssef M. Choueiri. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2011.
- Huntington, Samuel P. *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. İstanbul: Okyanus Us, 2011.
- — —. "The Clash of Civilizations ?" *Foreign Affairs*, vol. 72, no. 3 (1993): pp.22-49.
- Hüseyin, Seyfuddin Adem. "Tarihin Sonu ve Medeniyetler Çatışması." (içinde) *Tarihin Sonu Mu?*, der. Mustafa Aydın, ss. 203-222. Ankara: Vadi Yayınları, 1999.
- Karagül, İbrahim. (içinde) *İran - Tarihin Kavşağında Açık Hedef*, der. Sercan Zorbozan. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2013.
- Khatami, Seyyid Mohammad. "Presentation." In *Dialogue among Civilizations : The Round Table on the Eve of the United Nations Millennium Summit*, edited by Kofi Annan and Koichiro Matsuura, 153. Paris: UNESCO, 2001. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000123890>.
- Korkmaz, Yusuf. *İran Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansımaları*. İstanbul: Matbuat Yayın Grubu, 2015.
- Lawrence, Bruce B. "Conjuring with Islam, II." *The Journal of American History* vol. 89, no. 2 (2008).
- Lewis, Bernard. "The Roots of Muslim Rage." *Atlantic Monthly*, 1990, pp.47-60.
- Said, Edward W. "The Clash of Ignorance." *The Nation*, 2011. s. 1-4 <https://www.thenation.com/article/clash-ignorance/>.
- Salihi, Emin. "Ortadoğu'da Oluşan Yeni Dengeler ve 'Şii Hilali' Söylemi." *Bilge Strateji* cilt. 2, no. 4 (2011): ss. 183-202.
- Sinkaya, Bayram. "Şii Ekseni Tartışmaları ve İran." *Avrasya Dosyası* cilt. 13, no. 3 (2007): ss. 37-63.
- Şahin, Mehmet. "Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller." *Akademik Ortadoğu* cilt. 1, no. 1 (2011): ss. 39-55.
- Şahin, Mehmet, and Türel Yılmaz. *Ortadoğu Siyasetinde İran*. Ankara: Barış Kitap, 2011.

Talebli, Behnam Ben. "The Long Shadow of the Iran-Iraq War." **The National Interest**, 2014. <https://nationalinterest.org/feature/the-long-shadow-the-iran-iraq-war-11535>.

Toynbee, Arnold. *A Study of History*. London: Oxford University Press, 1987.

— — —. "Medeniyetlerin Çarpışması." *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi* cilt. 3, no. 1-2 (1948): ss. 247-254.

An Evaluation of the "Shiite Crescent" Discussions in the Context of the "Clash of Civilizations" Thesis

The international system, which had a bipolar character between the US and USSR during the Cold War, took on a new structure in which the US emerged as a "superpower" with the dissolution of the USSR. In the same years, macro analyses were started to be conducted regarding the future of this new world order. Samuel Huntington's 'Clash of Civilizations' thesis was one of the most remarkable and globally popular analyses. In general, the thesis argues that the conflicts that are to emerge in post-Cold War international relations will not result from economic and ideological reasons as in previous periods but from differences in civilization and culture. The most crucial actors of these new clashes of civilizations will be Western and Islamic civilizations.

In his thesis, Huntington put an emphasis upon the determinants of religion and, especially, the Islamic religion and world in international relations. He argued that societies would form various classes of civilization in the international system through identity, culture, history, language and, in particular, religious partnership. The conflicts that will be experienced from now on will be based on these differences while the partnerships will, on the other hand, take form in accordance with the given issues. Societies with cultural similarity do and will cooperate with each other.

In this context, according to Huntington, Islamic civilization, shaped around the Islamic religion, has been opposed to Western civilization and values since its birth. He claimed that in the post-Cold War period, the Muslim countries with common Islamic identity and values would enter into an alliance on the basis of anti-Westernism. Labeling the clashes of civilizations in the new era as the conflict between Western and Islamic civilizations, which he defined as the most important civilizations that survived the 20th century, Huntington demonstrated the 1989 Soviet-Afghan War and the 1991

Gulf War as samples of this conflict and of the anti-Western alliance of the Islamic World on the basis of common identity and culture. Huntington argued that during the first of these wars that he described as a concrete clash of civilizations, Muslims united with the Afghans against the Soviet Union and in the Gulf War which the Muslims regarded as a war declared against them, they faced the West only because of their Muslim identity. However, in the first example, the conflict was not between the Muslim and the Western world under the leadership of Afghanistan, but rather between the Western civilization defined by Huntington and Soviet Russia. In the Gulf War, on the other hand, contrary to Huntington's claim, most of the Islamic world did not stand by Iraq and supported the US, though not *de facto*.

The Iranian Revolution, which took place in 1979, has an important place in Huntington's argument about the clash of Western and Islamic civilizations. In 1979, Iran experienced a revolution that Huntington considered as a front of the conflict between Western and Islamic civilizations, and eventually, an anti-western/US regime seized the power from the pro-western/US regime in Iran. Being a US ally along with almost all Muslim countries in the Middle East until the revolution led by Imam Khomeini, Iran was seen as the most important threat to the US in the aftermath of the revolution and was included in the list of US enemies. According to Huntington's assertion, Islamic countries should have been with Iran, which, after the revolution, had built a political regime based on Islam; nevertheless, they did not back Iran in the Iran-US conflict. Contrary to Huntington's claim, again, post-revolutionary Iran was seen as a threat to many Arab countries.

Following the change of position in international system which it experienced after the revolution, Iran was claimed to be inclined to export the Islamic regime to the whole region and set the goal of creating a 'Shiite Crescent' in the region especially after the 2003 US Invasion of Iraq with a view to preventing loneliness, and protecting and strengthening its presence in the region. The concept, first articulated in 2004, theoretically refers to a Shiite siege threatening Arab countries along the Iran-Iraq-Syria-Lebanon line. When the Shiite Crescent discussions are examined through the lenses of the Clash of Civilizations, it is seen that Huntington's classification of homogenous civilization is not valid. One of the main reasons for this situation is that the condition of 'imamate', one of the fundamental beliefs of Shiite doctrine, prevents the Shiite and non-Shiites from entering into an alliance within the limits of Islamic civilization, on the basis of the anti-Western or

common religious ground as Huntington claims. In this context, it will not be possible for Iran's Shiite crescent target to be supported by members of Islamic civilization. The 2003 the US Invasion of Iraq and all 'intra-civilization' clashes and conflicts that took place in the Islamic geography in its aftermath show that Iran, emerging as an Islamic state with the 1979 Revolution, does not stand out as a sample positively uniting the Islamic civilization.

As in the case of the Shiite Crescent, contrary to Huntington's claim, Iran's composite identity structure, which is a combination of Shi'ism and Persianism, stands out as an element that leads to an inter-civilization division, not to a provision of unity within the borders of Islamic civilization. Iran's Shia-oriented foreign policy is not an anti-Western effort or a claim of leadership in the Islamic civilization, but an attempt to gain geopolitical advantage. Similarly, symbolized through Iran and Saudi Arabia, the main actors of the Shiite Crescent debate, the Shiite-Sunni conflict is not an intra-civilization struggle within the borders of Islamic civilization but a regional power struggle in global politics, which is in contradiction with Huntington's claims. Huntington argues that when the threat comes from outside, that is, from the West, these intra-civilization struggles will end and states belonging to the same civilization will support each other against the common enemy. However, in many instances, Muslim countries challenged Iran in case of making a choice whether to stand by the West or Iran.

Iran's Shiite Crescent target and its position in the Islamic world in this context do not correspond to the definition of civilization, the alliance preferences of civilizations, the determinants of these preferences and the general analysis of the future of international relations which Huntington puts forward in his thesis of Clash of Civilizations. First of all, the Shiite Crescent is a controversial concept in terms of the approach that accepts Iran, which claims to be an Islamic state, through religious motives and as an example demonstrating that 'Islamic civilization acts on the basis of anti-Westernism'. Iran has a unique identity structure where Shiism and Persianism are dominant and together, and this understanding of identity prevents Muslim societies from forming a homogeneous unity. Secondly, even if Iran is accepted to be acting with religious motives as claimed and expected by Huntington after the revolution, the struggle of post-revolutionary Iranian foreign policy on the agenda of the Shiite Crescent, including the 1979 Revolution period, and especially after the 2003 invasion of Iraq, has not been supported by other Muslims. However, contrary to Huntington's claim, it does not lead to the formation of an Islamic world alliance on the basis of anti-Westernism.